

FODOR ANDRÁS

József Attila: Április 11

VERSELEMZÉS

*A talló kalászeit hányva
s a verebek közé belesvén
nagy szél kapott föl egyszer engem
hirtelen, áprilisi estén.*

*Gyerekeit kereste arra
s engem talált ott épp az útbán.
Bömbölt, örült s én mosolyogva
rengeteg mellén elaludtam.*

*Vitt falván, földéken keresztül,
meghempergetett jó sárosra,
cibálva és kacagva vitt egy
pesti, csatakos külvárosba.*

*Az uccán vidám jasszok lógtak
s még vidámabban verekedtek,
kiabáltak, kiabáltunk és
a jasszok végül berekedtek.*

*Mondom, valami nagy ünnep volt,
a hívek templomokba mentek*

*s reszketve, szomorú kézzel
áldották őket meg a szentek.*

*S hogy a harangok búgtak, fölnőtt
a szívekben nagy, esti béke.
A gyilkos végzett emberével
s úgy menekült, kalaplevéve.*

*Reménységnek és tulipánnak
kicsikis deszka-alkotmányba
1905-ben ilyen
iktattak be az alkotmányba.*

*A kártyás munkásnak fiúként,
s a szép, ifjú mosóasszonynak
ligetnek, sárnak, vágnak, célnak,
fejkendőbe kötözött gondnak.*

*A szegényasszony rég halott már,
de fiát a szél el nem hagyja,
együtt nyögünk az erdőn éjjel
s együtt alszunk el virradatra.*

József Attila többször is verstémául választotta saját születésnapját, szerette megünnepelni rövid élete egy-egy évfordulóját. Bárha korán fölfedezte az április 11-i dátum jelentőségét, nem a tükörbe néző kamasz tetszelgése hatja át ezeket az írásait. Kétségtelenül került beléjük némi gyerekes kérkedés, pátoszos önszeretet, de a nagyralátó büszkeség is csak arra való, hogy minél bensőségesebb, magabiztosabb lírai hévvel szólhasson a születésében rejlő küldetésről, jövőendő sorsáról, elhivatottságáról.

A versek tehát, melyekkel születésnapján, vagy e dátum ürügyén meglepte maga-magát, mindig fontos, egzisztenciális vonatkozású, általános érvényű problémákat érintenek. Az utolsó, a harminckettedik évfordulóra írt *Születésnapomra* című, metszően éles, szellemes, szinte a közmondások kikezdhetsen erejét sűrítő költeményről nem kell bizonyítani, hogy benne van egy élet summája, a költő síron túl is érvényes ars poeticája.

A régebbi, még húszas években keletkezett, kevésbé ismert születésnapi versekben ugyancsak ott van a küldetéses ifjú fontos üzenete, jövőnek szóló mondani-

valója. Már a Makón, tizennyolc éves korában írt *Elköszönő szelíd szavakban* is. Szerzője tulajdonképpen az aggódva-szerető makói pártfogóktól, ottani lelkes, érte áldozatot vállaló, pályára segítő „idős komái”-tól búcsúzik. A bennük levő féltő bizonytalanságot kacifántos-szeretlen, vidám hanggal igyekszik eltussolni. De a modorosságát átüt a komoly becsvágy:

*Új és paraszti füttyként indulok
s ünnepnapoknak színes templomormán
talán az első versek napsugára,
talán az első egyetlen leányszem
(mindegy) a legszebb és örök ragyog rám,
ki új, paraszti füttyként indulok.*

Érdekes megfigyelni, hogy a vers többi szakaszaiban háromszor is fölelegetett város, az elhagyandó urbánus környezet, érzelmi kötése ellenére a távozó diák önmagát és költészetét refrénként is *paraszti* jelzővel illeti. Azért különösen érdekes ez a motívum, mert a talán egy évvel később írt *A legutolsó harcokban* már tudatos egyensúlyt teremt az alkatában levő paraszti és munkás eredet között. Úgy fogalmazza meg származása, társadalmi hovatartozása értelmét, hogy a deklaráció már irodalomtörténeti pontosságú.

Elgondolkoztató, a tizenkilenc éves ifjú hogyan volt képes élete és művészete szociális misszióját ilyen kategorikus véglegességgel megfogalmazni, s hogyan volt képes a magyar irodalomban előtte egyszemélyben még nem találkozott kettős-genezist ilyen monumentális képből megjeleníteni:

*Valami forró, nyári éjszakán
gyárfüst ölelt át lomha földszagot
s a legnagyobb lélek szökkent belém:
az ucca és a föld fia vagyok.*

Bár a költeményen József Attila időközben módosított, az 1924. május 28-i Népszavában megjelent alapszöveg is érettebb, eredendőbbben költői, mint az *Elköszönő szelíd szavak*. A költemény rangját szavatolja az a tény is, hogy a *Nem én kiáltok* kötetben cikluscímként, kiemelten is szerepel. A következő, 1925-ös kerek évfordulón született *Április 11* azonban nem került kötetbe. Valószínű, hogy kéziratát maga a költő sem őrizte meg. Szegedi egyetemi évfolyamtársa, Szatmári Rozália tulajdonképpen került először nyomtatásba a *Tiszatáj* 1951-es februári számában; s így kaphatott helyet mindjárt az 1952-es kritikai kiadás első kötetében.

A fennmaradt adatok szerint a vers másik hárommal együtt 1925. április 22—23-án, az éjfél órákban íródott. Az *Április 11*-ről még az is föl van jegyezve, hogy közvetlen éjjel után került papírra. Még pontosabban tudunk meg a hozzáfűzött prózai jegyzetből: a versnek volt egy korábbi, minden bizonnyal április 11-én keletkezett előzménye, melyet a szerző Szatmári Rozália vélt ízlése szerint átdolgozott. „Azt mondta, szereti a könnyű verseket. Azért írtam ezt meg így... Amazt össze-téptem.”

József Attila egyetemi társnőjéhez való viszonya (később is írt neki levelet Bécsből) kissé irodalmias, a nyilvánvaló vonzalmat cifra fordulatokba, stilizált képekbe öltöztető lelki szerelemnek látszik.

„Mit csinál most Rózsika? — kérdi az 1926. március 29-i bécsi levélben. — Búsul? Tanul? Vagy egyszerre teszi mind a kettőt? A maga fiatal lánsága még mindig komolyabb a fenyesek százados zöldjénél? Tudja-e, hogy a fiatalembereknek magosra kell tartani minden drágaságot, hogy messziről lássák és örüljenek neki? És aki magosra tartja magát, amely a legszebb és legtöbbet érő minden dolgai között, az hangosan nevetve hallhatja a nézők csodálkozását. De maga fél és önmagát eltitkolja, és mindig a fal mögött jár. A mögött a fal mögött, amely mögé

nem látnak mások, csak kevesen, a magosak, akik mosolygásában az elveszett kisgyerekek bánata lakik.”

Nem tudhatjuk, a verselő-mutatványra ösztönző heves inspiráció annak idején Szegeden mit változtatott az *Április 11* eredeti szövegén, de az átdolgozott változat nem üt el lényegesen a korabeli egyéb lírai daraboktól s föltétlen érdemes arra, hogy a *legutolsó harcok* kiegészítőjeként tüzetesebben szemügyre vegyűk.

Egyedi értéke, hogy a születés helyéről és idejéről ad részletes eligazítást. Tárnyilagos hitellel, szándékos hányavetiséggel, majd meg torokszorító meghatódással idézi föl a Gát utca akkoriban még sáros, sötét utakkal környezett, társadalmilag szinte átláthatatlanul zavaros, mégis oly otthonos vidékét.

A születés misztériuma itt is két pólusú, de az egymásba font meghökkenő kép helyett, mely a *Munkásokban* tér vissza később (— „gyárfüst ölelt át lomha földszagot”... „Mert hasal az éj, s pörsenéses melle, mint szennyes ingből, füst alól kilóg.”) — ezúttal terjedelmesebb allegóriával találkozunk. A sorsot, életutat jelképező, paraszti tájakról fúvó, sodró szél három versszakon át röpteti a megszületendő gabonaföldekről a pesti, csatakos külvárosba. A „talló kalászeit hányó” nagy szélben, melynek „rengeteg mellén” a gyermek elszunnyad, nem nehéz fölismerni a sors-szimbólumon áttűnő anyaképet.

Az ellentétezt nemcsak a falu, város helyszínváltásaiból érzékeljük, a sokértelmű születésnapot még egy új vonás teszi izgatóbbá, ellentmondásosabbá:

„Az uccán vidám jasszok lógtak, s még vidámabban verekedtek, kiabáltak...”
Miért? Mert Április 11-e nem szokásos munkanapként illeszkedett a korabeli naptárba.

„Mondom, valami nagy ünnep volt — jegyzi meg a költő —, a hívek templomokba mentek.” Miféle ünnep volt 1905. április 11-én? Ma már csak történelemkönyvekből tudhatjuk meg: az Osztrák—Magyar Monarchia nekünk, magyaroknak szóló, törvényszentesítési ünnepe. Iskolai szünnap. A költő tudatában külön jelentőséget kapott a véletlen, hogy éppen egy forradalomellenes álünnepen jött világra. E fölismerés tükréből még szimptomatikusabbnak mutatja a Gát utca 3. körüli helyszínt, ahol valóban, máig is megtalálható az említett templom. És bizonyos, hogy nemcsak a húszas évek metropolisokat átröngtenező filmjeiben, de József Attila emlékezetében is elevenen élt a nagyvárosokról való szimultán látomás: (akkortájt írt *Szép nyári este van* című verse is erről tanúskodik) az *uccán lógó jasszok*, az imádkozni menő hívek, s a kalaplevéve menekülő gyilkos együttese.

A környezet e zaklató és vizolygató kulisszái között különös meghitt jelentést kap a Gát utca 3-béli esemény szerény említése; ugyanekkor a játékos-ironikus hang a két ünnep kibékíthetetlen különbségét is exponálja:

*Reménységnek és tulipánnak
kicsikis deszka-alkotmányba
1905-ben így
iktattak be az alkotmányba.*

A költemény stiláris rétegződését többféleképp is vizsgálhatnánk. A hatásokat tekintve nyilvánvaló például, hogy Ady nyelvhasználata, jelzős összetételei, szórendje fölismerhető nyomokat hagyott költőutódja fordulataiban: „*Cibálva és kacagva vitt egy pesti, csatakos külvárosba*”... „*Mondom, valami nagy ünnep volt...*” „*S hogy a harangok búgtak, fölnőtt a szívekben nagy, esti béke.*” Talán a Kassákéra emlékeztető, puritán tagolás utáni nyomatékösítő sorolásban is ott van Ady szellem-ujja: „*A kártyás munkásnak fiúként, s a szép, ifjú mosóasszonynak ügetnek, sárnak, vágynak, célnak...*”

Szükségképp belekerül a versbe egyfajta eredendően „mezei” népiesség („*A talló kalászeit hányva...*”), másrészt a korabeli argó kifejezésmód („*Az uccán vidám jasszok lógtak...*”), de a különböző elemek összefogása mögött már a későbbi József Attila szuverén versalkotását szemlélhetjük. A harmincketedik születésnapon produkált virtuóz rímtechnika előzménye például már itt is megvan, bár a vers válasz-

tott formája nem indokolja a rendhagyó, játékos megoldásokat. Az sem föltételezhető, hogy a már két évvel korábban szonettkoszorút komponáló költő ügyetlenül, hanyagul kezeli a sorvégeket. A vidám intonáció kedvéért, mindjárt az első szakaszban szándékosan használja a keresetnek ható „belesvén — estén” megoldást, ugyanúgy, mint a jasszokra vonatkozó „verekedtek — berekedtek” kénrímelt s az „alkotmány” kettős értelmű ismétlését. A „kicsikis deszka-alkotmányba” ugyanis valószínűleg bölcsőre, esetleg a tulipántartó virágos ládikára vonatkozik, a másik alkotmány pedig — melybe, az anyakönyvbejegyzés jogán kéretlenül őt is beiktatják — az állami konstitúcióra.

A húszéves költő hanghordozásának egyéni jegyeit láthatjuk a kifejezés expreszszív túlzásaiban, így a „bömbölő”, „falvan, földeken... hempergető” szél megszemélyesítésében, és kiváltképp a vers érzelmi csúcán, a két utolsó versszak szóképeiben.

Miért is érkezett az április 11-i gyermek a Gát utca 3. számú házba?

*A kártyás munkásnak fiúként,
s a szép, ifjú mosóasszonynak
lígetnek, sárnak, vágynak, célnak,
fejkendőbe kötözött gondnak.*

Nehéz volna a „fejkendőbe kötözött gond” fogalmát újra magyarázni, racionális prózára fordítani, de az általa előhívott költői képzetekben éppen az a szép, hogy másképp el nem mondható, merész tömörséggel, hangulatilag fejezi ki a parasztlányból lett munkásasszony újszülött fiába vetett dédelgető szeretetét, szorongó és elszánt reményét.

Itt kívánatos újra megemlíteni, hogy a „tálló kalászaik” közül feltámadt, falva-
kon, földeken át városba repülő, hirtelen áprilisi szél, a genézisen, sorson túl, magát a gondviselő anyát is szimbolizálja.

A *legutolsó harcostól a Dunánál* című versig többször találkozunk az apai és anyai örökség egyenlő hangsúlyával. Az *Április 11.*, könnyed játékoságból személyes vallomásra váltó, felforrósodó záradéka arra figyelmeztet, hogy semmiképp sem szabad alábecsülnünk József Attila emberi, költői alkotásában az anyai részről, a szegényparaszti közösségből kapott értékeket. A Szabadszállásról Pestre sodródott cselédlánynak köszönhető, hogy fia a korabeli Magyarország mindenfajta szociális nyomorúságának lelkiismeretévé lehetett, hogy külvárosok szikár tűzfalai között, a sivár aszfalton, romos gyárvidékeken sem feledkezett meg a természet és ember bonthatatlan egymásrautaltságáról, hogy az árvaságot, elidegenülést hozó, katasztrófákba döntő korszak problémáit Arany Jánosig, Csokonaiig, Balassiig és a népköltészetig visszavezethető érzékletes, pontos, a törvény tisztaságával szóló ép nyelven tudta megformálni.

Április 11. az utóbbi másfél évtizedben a költészet ünnepévé avatódott Magyarországon. A hasonló című vers méltó ehhez az ünnephez, méltó szerzőjéhez; a költészet halhatatlan erejét, és az útra indító érzelmi kötéstől, gondviseléstől, a fölismert küldetéstől soha elszakadni nem tudó választott fiú hűségét, visszhangozza:

*A szegényasszony rég halott már,
de fiát a szél el nem hagyja,
együtt nyögünk az erdőn éjjel
s együtt alszunk el virradatra.*